

CEZARY KUNDEREWICZ (Łódź)

Reformy Urukaginy, władcy Lagasza

Zagadnieniu reformatorskich przepisów prawnych sumeryjskiego władcy Urukaginy, który panował około roku 2360 p. n. e.¹ w mieście — państwie Lagasz, poświęcają ostatnio asyriolodzy wiele uwagi. Świadectwem tego zainteresowania są nowe przekłady historycznych inskrypcji Urukaginy dokonane przez Diakonowa² i Lamberta³ oraz monografie dotyczące bezpośrednio lub pośrednio reform przeprowadzonych przez tego władcę⁴.

Wysiłki badaczy zmierzają z jednej strony do jak najdokładniejszego ustalenia treści wyżej wspomnianych inskrypcji, z drugiej zaś — do określenia ogólnego charakteru reform Urukaginy i ich znaczenia w dziejach państw sumeryjskich. Te oba zadania nastęrczają wiele trudności. Dokładnemu ustaleniu treści inskrypcji stoi na przeszkodzie zarówno to, że dwie z nich są bardzo uszkodzone, jak też i to, że język inskrypcji jest archaiczny, a ich teksty zawierają znaczną ilość niejasnych terminów technicznych oraz ἀπαξ λεγόμενα.⁵ Wskutek tego lekcja tekstów jest często wątpliwa, a nieraz w ogóle hipotetyczna, zaś

¹ Według tzw. „krótszej chronologii” (Albright-Cornelius). Zob. tabelę chronologiczną, dołączoną do pracy H. Schmökela, *Ur, Assur und Babylon*, 4, s. 289.

² Wiestnik Driewniej Istorii [WDI], 1/1951, s. 15 i n.

³ *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale* [RA], 50/1956, s. 169—184.

⁴ Bibliografię dotyczącą reform Urukaginy podają: G. Boyer, *Archives d'Histoire du Droit Oriental*, 2/1938, s. 75—80; G. Boyer i E. Szlechter, *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité* [RIDA], 3/1956, s. 45; E. Szlechter, *RIDA* 4/1957, s. 81 uw. 20; R. Monier, G. Cardascia i J. Imbert, *Histoire des institutions et faits sociaux*, s. 32, uw. 33 i 34; M. Lambert, *RA* 50/1956, s. 169; E. Szlechter, *Studia et Documenta Historiae et Iuris* [SDHI], 25/1959, s. 486—490; I. M. Diakonow, *RA* 52/1958, s. 1, uw. 2; J. Klima, *The Journal of Juristic Papyrology*, 11—12, s. 207 i n. Ponadto zob. prace z lat 1960—1962, wymienione w przypisach do niniejszego przekładu.

⁵ Zob. Diakonow, *WDI* 1/1951, s. 16.

oparta na rozbieżnych interpretacjach terminów ocena charakteru i znaczenia reform Urukaginy u wielu autorów bardzo się różni.

Tak więc, podczas gdy np. Diakonow⁶ uważa Urukaginę za kreaturę kapłanów, a reformy tego władcy — za posunięcia korzystne dla kleru Lagasza, Struwe⁷ widzi w Urukaginie przywódcę ludowego, który wyzwolił masy spod ucisku arystokratów. Cardascia⁸ i Schmökel⁹ wyrażają pogląd, że Urukagina ograniczył przywileje i poskromił samowolę duchowieństwa, zaś Deimel¹⁰ i Moortgat¹¹ są zdania, że duch reform Urukaginy był konserwatywny i że zmierzwały one do przywrócenia pierwotnego ustroju Lagasza: teokracji.

Powstaje tedy kwestia, która z tych opinii znajduje najpewniejsze oparcie w tekstach inskrypcji? Aby odpowiedzieć na to pytanie, trzeba przede wszystkim pokusić się o dokonanie nowego przekładu historycznych inskrypcji Urukaginy, bardziej niż przekłady poprzednie zbliżonego do treści oryginałów.

Wiadomości o reformach Urukaginy, najstarszych znanych nam w dziejach ludzkości¹², czerpiemy z dokumentów wmurowanych za jego czasów w fundamenty nowo wznoszonych pałaców i świątyń¹³, tzn. z tekstów historycznych znajdujących się na stożkach glinianych i tabliczce kamiennej, które odkrył w roku 1878 w Tello archeolog francuski E. de Sarzec¹⁴. Są to: bardzo uszkodzony stożek, A, na któ-

⁶ O. c., s. 31, i RA 52/1958, s. 12—13.

⁷ *Historia powszechna*, t. I, Warszawa 1962, s. 244 i n.

⁸ R. Monier, G. Cardascia i J. Imbert, o. c., s. 32.

⁹ *Geschichte des alten Vorderasien*, s. 26—27.

¹⁰ *Orientalia* 2, s. 30—31.

¹¹ A. Scharff i A. Moortgat, *Ägypten u. Vorderasien im Altertum*, s. 243. Por. także A. I. Tiumieniew *Gosudarstwiennoe choziajstwo drevniego Szumera*, s. 135 i n.

¹² Por. H. Schmökel, o. c., s. 26—27; A. Scharff i A. Moortgat, o. c., s. 241; S. N. Kramer, *L'histoire commence à Sumer*, s. 82 i n.

¹³ Zob. A. Deimel, o. c., s. 5—6; B. Meissner, *Babylonien und Assyrien*, II, s. 342—343.

¹⁴ Wszystkie te inskrypcje znajdują się w zbiorach Luwru. Zob. E. de Sarzec i L. Heuzey, *Découvertes en Chaldée. Découvertes épigraphiques*, s. I—LII; E. Sollberger, *Corpus des inscriptions „royales” présargoniques de Lagaš*, s. 48—55, 64. Pierwszy przekład inskrypcji historycznych Urukaginy został sporządzony przez znakomitego asyriologa francuskiego F. Thureau-Dangina (zob. *Inscriptions de Sumer et d'Accad*, 1905, s. 69 i n., albo *Sumerischen und akkadischen Königsinschriften* 1907, s. 44—49). Zob. także przekłady: A. Deimela, o. c., s. 3 i n., G. A. Bartona, *The Royal Inscriptions of Sumer and Akkad*, s. 75 i n., J. Bromskiego, *Wielka literatura powszechna*, t. V, s. 124, W. Struwego, *Chrestomatia po istorii drevniego mira*, cz. I, s. 139 i n. Wybór źródeł do historii starożytnego Wschodu, 1962, oprac. J. Zabłocka i T. Zawadzki,

rym tekst zachował się w stanie fragmentarycznym¹⁵; całkowicie zachowany stożek *B*; stożek *C* stanowiący replikę stożka *B*¹⁶, oraz bardzo uszkodzona owalna tabliczka kamienna, której fragmentaryczny tekst zawiera m. in. informacje nie podane w tekstach stożków *B* i *C*. Inskrypcje na stożkach *B* i *C* zostały sporządzone w roku, w którym Urukagina przybrał tytuł króla, zaś na stożku *A* oraz na tabliczce owalnej — nieco później¹⁷. Źródłem podstawowym jest tekst inskrypcji znajdującej się na stożkach *B* i *C*, a jego ważnym uzupełnieniem — inskrypcja na tabliczce owalnej. Tekst na stożku *A* ma znaczenie drugorzędne, gdyż co do reform Urukaginy zawiera jedynie fragmenty informacji zawartych w inskrypcjach na stożkach *B* i *C*. Ograniczymy się więc tutaj do przełożenia tekstu inskrypcji *B/C* i tych fragmentów inskrypcji na tabliczce owalnej, które mówią o reformach.

Przy dokonywaniu przekładu tłumacz nie poszedł w ślady tych bezpośrednich poprzedników, którzy podzielili teksty inskrypcji na paragrafy dotyczące poszczególnych „nadużyć” i odpowiednich „reform”, uważa bowiem, że takie zupełnie dowolne podziały wywołują zamęt i mogą doprowadzić do powstawania zupełnie mylnych pojęć o charakterze inskrypcji Urukaginy. W tekście przekładu zaznaczono jedynie podział inskrypcji na kolumny, występujący w oryginałach.

Inskrypcja na stożkach *B* i *C*

[Bogu] Ningirsu, wojownikowi Enlila, Urukagina, król Lagasza, pałac Tirasz zbudował; Antasurę mu zbudował. Świątynię [bogini] Bau dla niej zbudował;

II

jej Bursag, dom stałych przydziałów¹⁸, dla niej zbudował; jej oborę do oskubywania owiec¹⁹ w Urukuge dla niej zbudował. [Bogini] Nina kanał wiodący do [miasta] Nina, jej ulubiony kanał, wykopał; jego zbiornik zasilający dla niej z Morzem Wewnętrznym²⁰ połączył; mur Girsu

s. 34 i n. oraz wyżej cytowane przekłady Diakonowa i Lamberta. Przekład Thureau-Dangina do dziś dnia nie utracił swej podstawowej wartości.

¹⁵ Istnieją repliki tego stożka (oznaczone symbolami *Aa* i *Ab*), na których zachowały się drobne fragmenty tekstu.

¹⁶ Znany jest także duplikat stożków *B* i *C* (oznacza się go literą *D*). Zachował się na nim niewielki fragment tekstu. Zob. Sollberger, o. c., s. 64.

¹⁷ A. Deimel, o. c., s. 6.

¹⁸ *sá-dug*. Ten termin ma trzy znaczenia: 1. stała pozycja rozchodu; 2. stały przydział; 3. pewien rodzaj naczynia. W przekładzie niniejszym przyjęto drugie znaczenie.

¹⁹ W czasach Urukaginy nie znano jeszcze nożyc do strzyżenia owiec. Zob. Diakonow, RA 52, s. 4—5 uw. 2 i Lambert, RA 51/1957, s. 141.

²⁰ *Ab-ša* = Morze Wewnętrzne, to prawdopodobnie nazwa wielkiego słodko-

III

dla niej zbudował. Od dawna z początku w tamtych czasach²¹ naczelnny żeglarz statki miał w [swe]j pieczy; osły naczelnny pasterz miał w [swe]j pieczy; barany naczelnny pasterz miał w [swe]j pieczy; łowiska ryb naczelnny rybak miał w [swe]j pieczy²²; kapłani-zaklinacze jęczmień czynszu²³ w Ambar²⁴ odmierzali; pasterze wełnistych baranów w miejsce białego barana

IV

musieli wykładać srebro; mierniczowie, naczelnni kantorowie, intendenci, piwowarowie, wszyscy naczelnicy oddziałów robotników w miejsce odchowanego jagnięcia²⁵ musieli wykładać srebro²⁶; woły bogów warzywnik władcy orały²⁷; na najlepszych polach bogów warzywnik [i] plantacje ogórków władcy znajdowały się; pociągowe osły, robocze woły wszystkich kapłanów zabierano;

wodnego jeziora, które znajdowało się wówczas między Lagaszem a dzisiejszą Zatoką Perską. Zob. mapkę dołączoną do artykułu S. N. Kramera w *Scientific American*, 4/1957, s. 72—73. Por. opinię Lamberta w RA 47/1953, s. 117.

²¹ Ani inskrypcja B/C, ani inskrypcja na tabliczce owalnej nie są aktami prawodawczymi, lecz jedynie podają informacje o reformach już przeprowadzonych przez Urukaginę. Użyty w tekście inskrypcji termin *ud-bi-a* = „wtedy”, „w tamtych czasach” oznacza: „za czasów przed sporządzeniem inskrypcji”. Zob. Szlechter, SDHI 25, s. 488. Por. Deimel, o. c., 15 i n.

²² Por. pogląd Diakonowa w RA 52, s. 2—3, i Lamberta w RA 50, s. 170, 176—177.

²³ *še-gub-ba* = ziarno czynszu dzierżawnego. Zob. Diakonow, RA s. 4.

²⁴ *Ambarkki* = Bło'o, nazwa miejscowości na terenach bagnistych. Zob. Lambert, RA 50, s. 170—171.

²⁵ *sil-du*. Dokładne znaczenie tego terminu nie jest znane. Zob. A. Deimel, o. c., s. 20; Y. Rosengarten, *Le concept sumérien de consommation dans la vie économique et religieuse*, 1960, s. 155.

²⁶ Ten fragment jest różnie interpretowany. Por. A. Deimel, o. c., s. 20; Diakonow, WDI 1/1951, s. 27 uw. 13; Y. Rosengarten, *Le régime des offrandes dans la société sumérienne*, 1960, s. 61 i n.; Lambert, RA 47, s. 120; RA 50, s. 172, 177; RA 51, s. 139—144; Diakonow, RA 52, s. 4—5. Wydaje się, iż chodzi tutaj o to, że zamiast białego barana lub odchowanego jagnięcia, które obowiązani byli dostarczać do pałacu w dniu strzyżenia owiec jako dar dla władcy pasterze-hodowcy albo niektórzy inni funkcjonariusze, wymagano od nich uiszczenia równowartości w srebrze, co było bardzo uciążliwe. Z tekstu I kol. tabliczki owalnej można wywnioskować, iż ta równowartość wynosiła 5 sykli oraz że do czasu jej uiszczenia zatrzymywano w pałacu wełnę z białego barana. Kwota 5 sykli srebra była zapewne w owych czasach rynkową ceną 1 barana. Por. Lambert, RA 47, s. 108—109: w dokumencie DP 38 cena jednego barana wynosi 6 sykli.

²⁷ Por. Diakonow, RA 52, s. 5—6.

V

jęczmień wszystkich kapłanów ludzie władcy rozdawali²⁸; [W wierszach 4—18 tej kolumny tekstu wymienione są nazwy 4 rodzajów tkanin, 1 rodzaju wyrobów z lnu, 2 rodzajów przędzy, 1 rodzaju wyrobów ze skóry oraz nazwy jakichś innych przedmiotów. W tym wykazie zrozumiałe są tylko niektóre znaki określające ogólnie przedmiot, tzw. determinatywny, np. „tkanina”, „przędza” wszyscy kapłani jako dar przynosili; wyznaczony kapłan²⁹ w sadzie pospółstwa³⁰

VI

drzewo mógł ściąć [i] owoce zabrać³¹; [gdy] zmarłego zaniesiono na cmentarz, jego piwo: 7 dzbanów, jego chleby³², których było 420, pół [gur] jęczmienia ha-zi³³, jedną szatę, jednego kozia-przewodnika, [jedno] łożę kapłan-żałobnik³⁴ zabierał, jedną czwartą [gur] jęczmienia płacek zabierał; [gdy] do trzcinowych zarośli [boga] Enki³⁵ zmarłego zaniesiono, jego piwo: 7 dzbanów, jego chleby, których było 420, pół [gur] jęczmienia, jedną szatę, jedno łożę, jedno krzesło kapłan-żałobnik zabierał, jedną czwartą [gur] jęczmienia płacek zabierał; rzemieślnicy ofiarowanie chlebów³⁶

VII

mieli; chwaty [z] drugiego [szeregu]³⁷ zaopatrzenie stągwi na dziedzińcu świą-

²⁸ Tzn. że przydziały zboża były wydawane kapłanom przez funkcjonariuszy władcy, kontrolujących gospodarkę świątyni. Zob. Diakonow, RA 52, s. 6.

²⁹ *sanga-gar*: rzemieślnik (być może snycerz), należący do niższej kategorii kleru. Zob. Deimel, o. c., s. 26—27; Diakonow, RA 52, s. 6—7; Lambert, RA 50, s. 177.

³⁰ *ama-ukú*. Ten termin przekładano zazwyczaj jako „matka biedaka”. Jednakże w zestawieniu z innymi wyrazami słowo *ama* nie zawsze oznacza „ma'ka” i może być po prostu przedrostkiem słowotwórczym (np. *ama-lul-la* = kłamstwo), zaś jako odpowiednik sumeryjskiego wyrazu *u k ú* (l. p.) w języku akadyjskim używany był zwykle wyraz *nisze* (l. mn.) = ludzie. W późniejszych słownikach akadyjskich wyraz *u k ú* przekładano jako *labnu*; ten ostatni termin oznaczał człowieka nie mogącego się uzbroić na własny koszt. Z tych względów w niniejszym tłumaczeniu przełożono termin *ama-ukú* jako „pospółstwo”. Zob. Diakonow, WDI 1/1951, s. 17—20 i RA 52, s. 6—7, oraz Lambert RA 50, s. 177. Por. opinie Deimela, o. c., s. 27.

³¹ Zob. odmienną interpretację Deimela, o. c., s. 27. Por. Diakonow, WDI 1/1951, s. 22, uw. 5; Lambert, RA 50, s. 177; Meissner, o. c., s. 59.

³² Tj. placki jęczmienne.

³³ Znaczenie tego terminu nie jest znane.

³⁴ Por. Lambert, RA 50, s. 172.

³⁵ Zarośla trzcinowe otaczające kaplicę boga Enki. Zob. Lambert, RA 50, s. 172. Por. Deimel, o. c., s. 25.

³⁶ Przyjęto tutaj lekcję: *n i n d a-su -il-l a* oraz interpretację w tym sensie, iż rzemieślnicy mieli obowiązek dostarczania chlebów ofiarnych. Por. interpretację Deimela, o. c., s. 25 i Diakonowa, WDI 1/1951, s. 22 oraz RA 52, s. 7, 10—11.

³⁷ *g u r u š-m i n-m e*. Ten termin oznacza zapewne tych kołonistów wojskowych, (*š u b-l u g a l*, zob. tekst tablicy owalnej, kol. II), którzy byli powoływani do prac w gospodarstwie świątyni w drugiej kolejności. Zob. Struwe, WDI 3/1962, s. 26. Por. Diakonow, RA 52, s. 7, i Struwe, *Historia powszechna*, s. 243.

tyni³⁸ mieli; dom władcy obok pól władcy, dom Domu Kobiety obok pól Domu Kobiety, dom dóbr Dzieci obok pól dóbr Dzieci został wzniesiony³⁹; od granicy Ningirsu aż do morza inspektorzy sądowi⁴⁰ byli ustanowieni; podwładny króla⁴¹ na najwyższym miejscu wysoko położonego pola⁴² swoją studnię kopał, [a] ślepiec⁴³

³⁸ k u r₈-d u g R E C 78-a-Z a r-l a. Termin *kur₈* = zaopatrzenie, żywienie; *dug* = naczynie; znak REC 78 oznacza pewien rodzaj naczynia. Biorąc pod uwagę, że *a-Zar-la* oznacza plac przy świątyni, zapewne dziedziniec świątyni (zob. Lambert, RA 50, s. 172—173), można wyrazić przypuszczenie, że chodzi tutaj o pewien rodzaj znajdujących się na tym dziedzińcu stągwi z wodą do picia i obmywań rytuałnych. Zob. Meissner, o. c., s. 77—78. Por. odmienną interpretację Deimela, op. cit., s. 26 i Diakonowa, WDI 1/1951, s. 22 uw. 15, oraz Struwego, WDI 3/1963, s. 11 i nast.

³⁹ Ten bardzo rozmaicie tłumaczony fragment (por. interpretacje Deimela, o. c., s. 7 i 26 oraz Diakonowa, WDI 1/1951, s. 23, uw. 1) mówi, jak się wydaje, o tym, że w czasach poprzedzających reformy Urukaginy nastąpiło w Lagaszu oddzielenie najwyższej władzy duchownej od najwyższej władzy świeckiej. Piastun władzy duchownej, arcykapłan boga Ningirsu (*sangu-mah* ^a*Ningirsu-ka*) miał swoją siedzibę w świątyni tego boga, dla władcy zaś, będącego piastunem władzy świeckiej, została wybudowana osobna siedziba: pałac. Jednocześnie, władca (*ensi*) przejął pod swój zarząd znaczną część gruntów stanowiących dawniej własność Ningirsu. Podobnie postąpiła żona władcy (dawniej arcykapłanka bogini Bau, żony Ningirsu) i jego synowie (dawniej arcykapłani bogów Dunszagana i Galalima, synów Ningirsu). Por. H. Schmökel, *Das Land Sumer*, s. 53, 57; Scharff i Moortgat, o. c., s. 230, 241; A. Falkenstein, *Cahiers d'Histoire Mondiale* 4/1954, s. 784-8, 792-3, 797—800. Por. Lambert, RA 49, s. 214 i RA 50, s. 173.

⁴⁰ Prawdopodobnie byli oni jednocześnie poborcami opłat i podatków. Granica Ningirsu to północna granica Lagasza. Zob. A. Falkenstein, *Die neusumerische Gerichtsurkunden*, cz. I, s. 53—54; Deimel, o. c., s. 24; J. Klíma, *Nový Orient* VII/9, s. 142.

⁴¹ Kołoniata wojskowy. Zob. Deimel, o. c., s. 28. Tiumieniew, WDI 1/1948, s. 21 i n., o. c., s. 151 i n., oraz Diakonow, WDI 1/1950, s. 23 uw. 6 i 2/1958, s. 58 sądzą, że termin ten oznacza robotnika należącego do personelu świątyni, którzy za swą pracę otrzymywali prawo użytkowania działki na gruntach świątyni. Odmienną opinię wyraża Struwe, *Historia powszechna*, I, s. 239. Por. także Falkenstein, *Cahiers d'Histoire Mondiale* 4/1954, s. 800; Lambert RA 50, s. 174; Diakonow, RA 52, s. 8—9.

⁴² Przyjęto tutaj interpretację Thureau-Dangina, Deimela (o. c., s. 28) i Struwego. W szczególności ten ostatni badacz poświęcił wiele uwagi znaczeniu terminu *g a n a - g a i* w sposób przekonywający udowodnił słuszność tej interpretacji (zob. WDI 2/1959, s. 3 i n.; 3/1959, s. 53 i n.; 2/1962, s. 65—66). Zob. także odmienną interpretację Diakonowa, WDI 1/1950, s. 23 uw. 7; RA 52, s. 8; WDI 2/1959, s. 53 i n. oraz opinię Lamberta, RA 50, s. 174.

⁴³ *igi-nu-du*, dosłownie: ślepiec. Byli to jeńcy wojenni z miast sumeryjskich, które walczyły z Lagaszem i zostały pokonane. Termin ten zdaje się wskazywać, że jeńców, którym darowano życie, oślepiano. Zatrudniano ich jako parobków-niewolników przy uprawie ogrodów władcy (być może wprawiali w ruch urządzenia nawadniające) i pracach rzemieślniczych (np. usuwanie ziemi z dołów przeznaczonych na groby, por. kol. X in fine i XI pr.). O tym, że „ślepiec” wskutek swego kalectwa miał mniejszą wartość niż normalny niewolnik, świadczy dokument

miął ją w swej pieczy; bieżącą wodę, która znajdowała się na wysoko położonym połu ślepiec [także] miął w swej pieczy. Prawo ówczesne w tym się zawierało⁴⁴. Kiedy Ningirsu, wojownik Enlila,

VIII

Urukaginie władzę królewską Lagasza dał [i] spośród 36 000⁴⁵ mężów wybrała [go] jego ręka, [Urukagina] postanowienia z tamtych czasów obalił⁴⁶, słowo, które jego król, Ningirsu, do niego powiedział, pojął: od statków naczelnego żeglarza odsunął; od osłów, od baranów naczelnego pasterza odsunął; od łowisk rybnych naczelnego rybaka odsunął; od jęczmienia czynszu kapłanów-zaklinaczy naczelnika spichrzów odsunął; od pobierania w miejsce białego barana, od pobierania w miejsce odchowwanego jagnięcia zapłaty srebrem inspektorów

IX

odsunął; od daniny, którą kapłani do pałacu przynosili komisarzy odsunął⁴⁷; w domu władcy [i] na połu władcy [boga] Ningirsu jako ich pana postawił; w Domu Kobiety [i] na połu Domu Kobiety [boginię] Bau jako ich panią postawił; w domu dóbr Dzieci [i] na połu dóbr Dzieci [boga] Dunszagana jako ich pana postawił; od granicy Ningirsu aż do morza inspektora sądowego nie stało; [gdy] zmarłego na cmentarz zaniosą, jego piwo: 3 dzbany, jego chleby: 80, jedno łożo, jednego kozła-przewodnika kapłan-żałobnik zabiera, 1/8 [gur] jęczmienia płaczek zabiera; [gdy] do trzcinowych zarośli [boga] Enki

X

zmarły zostanie zaniesiony, jego piwo: 4 dzbany, jego chleby: 240, jedną czwartą [gur] jęczmienia kapłan-żałobnik zabiera, 1/8 [gur] jęczmienia płaczek zabiera, 1 stroik na głowę, 1 qa pachnidła⁴⁸ [kapłanka] — żona boga zabiera. 420 chlebów suszonych, będących chlebami utrzymania. 40 chlebów świeżych, będących chlebami uczy, 10 chlebów świeżych, będących chlebami stołu, 5 chlebów dla płatnika, 2 duże dzbany piwa — to 1 stały przydział [dla kantora] Girsu; 490 chlebów, 2 duże dzbany piwa — to 1 stały przydział [dla] kantora Lagasza; 406 chlebów, 1 duży dzban piwa — to 1 stały przydział [dla] innego kantora; 250 chlebów, 1 duży dzban piwa — [to 1 stały przydział dla] grona rzemieślników; 180 chlebów, 1 duży dzban piwa — [to 1 stały przydział dla] płaczek [miasta] Nina; ślepcę,

XI

który w dole przebywa, chleb posiłku jest jeden, 5 [jest] jego chlebów za noc, 1 [jest] jego chleb za dzień, 6 [jest] jego chlebów za noc i dzień; 60 chlebów, 1 duży dzban piwa, 1/8 [gur] jęczmienia dla człowieka [...] ⁴⁹; zaopatrzenie stągwi

Nik. 293 z 6 roku panowania Lugalandy, bezpośredniego poprzednika Urukaginy, gdzie cena „ślepcy” wynosi 14 sykli, a normalnego niewolnika — 20 sykli. Zob. Lambert, RA 47, s. 66—69 il RA 50, s. 174.

⁴⁴ Zob. Diakonow, WDI 1/1951, s. 23, uw. 10.

⁴⁵ Zob. Deimel, o. c., s. 18. Por. Diakonow, RA 50, s. 9—10.

⁴⁶ Zob. Lambert, RA 50, s. 177 i Szlechter, SDHI 25, s. 487—489.

⁴⁷ Zob. opinię Lamberta, RA 50, s. 172, 177.

⁴⁸ *ir-nun*. Znaczenie tego terminu jest sporne. Zob. Deimel, o. c., s. 8 i Diakonow, WDI 1/1951, s. 24 uw. 9.

⁴⁹ Koniec kol. IX, X i początek kol. XI dotyczą uregulowania kwestii należ-

na dziedzińcu świątyni [przez] chwatów [z] drugiego [szeregu] skasował; [obowiązujące] rzemieślników ofiarowanie chlebow skasował; wyznaczony kapłan do sadu pospółstwa wchodzić nie może; gdy u podwładnego królewskiego wyborny osioł urodzi się [a] starosta [podwładnego]: „Chcę kupić [go] od ciebie!” mówi mu, to jeśli [podwładny] mu go sprzedaje: „Srebro stosownie do mego życzenia odważ!” mówi; jeśli mu go nie sprzedaje, starosta [swego] gniewu nie powinien mu dać odczuć; jeśli dom naczelnika z domem podwładnego królewskiego sąsiaduje [i] ten naczelnik: „Chcę kupić [dom] od ciebie!” mówi mu, [to] jeśli

XII

mu [dom] sprzedaje. „Srebro stosownie do mego życzenia odważ! Mój dom — to naczynie. Napelnij mi je jęczmieniem!”⁵⁰ mówi; jeśli mu [domu] nie sprzedaje, naczelnik podwładnemu królewskiemu [swego] gniewu nie powinien dać odczuć⁵¹. Tak nakazał. Lagaszan⁵² od lichwy, wymuszenia, głodu, kradzieży, morderstwa, łupienia domów oczyścił, ich wolność ustanowił, aby sierocie i wdowie można [nic] nie uczynił [złego]. Ningirsu Urukaginy słowo zatwierdził. W tymże roku mały kanał w Girsu znajdujący się dla Ningirsu ponownie przekopał, jego dawną nazwę ponownie mu nadał: „Ningirsu, mocz z Nippuru”; Urukagina ponownie [tak ten kanał] nazwał [i] z kanałem wiodącym do [miasta] Nina połączył. To święty kanał. Toń jego jest czysta. Oby [bogini] Nina wodę bieżącą mu dała!

Tabliczka owalna

I

... [gdy] kupował barany, spośród tych baranów najlepszego barana obywatel zabierał; kapłani-zaklinacze odmierzali jęczmień czynszu w Ambar; ci kapłani-zaklinacze swój dom ziarna czynszu musieli zbudować w Ambar; [mierniczowie, intendenci], wszyscy naczelnicy oddziałów robotników, kantorowie, rolnicy, piwowarowie, gdy przyprowadzili wełnistego barana [i] oskubywano go w pałacu, [to] jeśli baran był biały, jego wełnę do pałacu zabierano, aby 5 sykli srebra zostało wyłożone⁵³; woły bogów warzywnik władcy orały; na najlepszych polach bogów [...]

ności na rzecz kapłanów za pogrzeb zwykły i szczególnie uroczysty. Jednocześnie została także uregulowana kwestia stałych przydziałów żywnościowych dla różnych członków niższego kleru, płaczków, rzemieślników i ich pomocników, którzy brali dotychczas udział w pogrzebach, a nie otrzymywali za to wynagrodzenia od rodziny zmarłego. Na podkreślenie zasługuje tutaj fakt, że została też ustalona racja żywnościowa niewolnika-ślepcy zatrudnionego przy kopaniu grobu. Co do kwestii taksy pogrzebowej zob. Diakonow, RA 52, s. 10.

⁵⁰ Co do znaczenia tego zdania zob. Lambert, RA 50, s. 180—181.

⁵¹ Według F. J. Stephensa, RA 49, s. 129—136, ta reforma Urukaginy skierowana była przeciwko rozpowszechnionej praktyce zajmowania rzeczy należących do niezamożnych ludzi, którzy nie mogli uiścić długów. Zob. Schlechter, SDHI 22, s. 481.

⁵² *dumu-Lagaški*.

⁵³ Zob. uw. 26.

II

[...] znajdowała się, ślepiec wodę miał w swej pieczy; podwładny króla dopóki [obowiązku] zaopatrzenia stągwi nie spełnił, czystej wody mu nie dawano, polewania [się] wodą czystą nie miał możliwości; [gdy] człowiek z pospólstwa⁵⁴ sadzawkę rybną robił, jej ryby obywatel mógł porwać. Ten obywatel potem mówił: „Na [boga] Babbara [przysięgam]!”⁵⁵. Gdy obywatel odprawiał żonę, 5 sykli srebra władca zabierał, 1 sykl srebra naczelný zarządca zabierał⁵⁶. [gdy] obywatel wylewał wonny olejek na głowę [narzeczonej], 5 sykli srebra władca zabierał, 1 sykl srebra naczelný zarządca zabierał, 1 sykl srebra kapłan-mędrzec zabierał [...]⁵⁷

III

srebra [...] władca, naczelný zarządca [i] kapłan-mędrzec nie zabierają; człowiek z pospólstwa sadzawkę rybną robi [a] jej ryby obywatel nie może porwać: złodzieja [...] wrzucają [.]⁵⁸ na dziedzińcu świątyni wieszają; jeśli kobieta mężowi [...] powie, tę kobietę z jej gadaniem do glinianej beczki wsadzają i tę glinianą beczkę na dziedzińcu świątyni wieszają⁵⁹; kobiety z poprzednich czasów przez dwóch mężów były posiadane, terazniejsze kobiety [za to]... wrzucają⁶⁰; tłumacz snów, jasnowidz, wróżbiarz [i] cieśla gdziekolwiek bądź budujący według słowa bogów z zastosowaniem miedzianej strzały [?]...

IV

[Zawiera wyciąg z inskrypcji historycznej władcy Lagasza, Entemeny]

V

[Zawiera opis działalności budowlanej Urukaginy].

Z treści historycznych inskrypcji Urukaginy wynika, że oddzielenie najwyższej władzy duchownej od najwyższej władzy świeckiej⁶¹ wy-

⁵⁴ Zob. Diakonow, RA 52, s. 9.

⁵⁵ Tj. składał przysięgę oczyszczającą. Zob. także opinie Diakonowa, RA 52, s. 11—12, i Lamberta, RA 50, s. 175.

⁵⁶ Zob. Falkenstein, *Die neusumerischen Gerichtsurkunden*, cz. I, s. 24, 54. Por. opinię Lamberta, RA 50, s. 175, 183.

⁵⁷ Zob. G. R. Driver i J. C. Miles, *Assyrian Laws*, s. 411 i § 43; Diakonow, RA 52, s. 9. Por. odmienną opinię Lamberta, RA 50, s. 176, 182.

⁵⁸ Znaczenie występujących tutaj wyrażen: *z a - á š - da - b i* oraz *n i g - ú - g ú - d é - a* jest dotychczas zagadką. Por. Diakonow, WDI 1/1951, s. 23; WDI 2/1958, s. 58 uw. 52 oraz RA 52, s. 11.

⁵⁹ Zob. Deimel, o. c., s. 29. Por. Zach. 5, 5—10. Por. także G. Furlani, *Leggi dell'Asia Anteriore antica*, s. 8, art. 5.

⁶⁰ Z kontekstu wydaje się wynikać, że nie dotyczy to ani poliandrii (por. np. Diakonow, WDI 1/1951, s. 30, lub Monier, Cardascia, Imbert, o. c., s. 32), ani posiadania niewolnicy przez dwóch współwłaścicieli (zob. S. A. Pallis, *The Antiquity of Iraq*, s. 493—494), lecz kary za cudzołóstwo (zob. Deimel, o. c., s. 28—29). Por. Lambert, RA 50, s. 176, 182. W tym zdaniu występuje także wyrażenie *z a - á š - d a - b i*.

⁶¹ Zob. Falkenstein, *Cahiers d'Histoire Mondiale* 4, s. 799 i n.

wołało w teokratyczno-socjalistycznym sumeryjskim mieście-państwie Lagasz bardzo poważne zakłócenia. Przede wszystkim pochodzący z warstwy wyższego duchowieństwa władcy sekularyzowali znaczną część gruntów stanowiących dawniej własność bogów. Powstał także świecki aparat administracyjny, którego głównym zadaniem było przysparzanie władcy jak największych dochodów. Tak więc zostali powołani specjaliści kontrolerzy, którzy nadzorowali działalność gospodarczą pasterzy-hodowców, żeglarzy i rybaków, mającą częściowo charakter przedsiębiorstwa prywatnego. Od osób obowiązanych do składania władcy w darze białych baranów albo odchowanych jagniąt wymagano uiszczania równowartości w srebrze, co wobec braku kruszców na obszarze Mezopotamii było bardzo uciążliwe. Władca, główny zarządca i kapłan mędrzec pobierali bardzo wysokie opłaty przy zaślubinach i rozwodach. Wprowadzone zostały opłaty sądowe pobierane przez specjalnie mianowanych inspektorów. Przy prowadzeniu gospodarstwa władcy wykorzystywano zasoby wodne znajdujące się na wysoko położonych działkach kolonistów wojskowych. Personel administracyjny władcy ingerował w dziedzinie gospodarki prowadzonej przez świątynie. Woły należące do świątyń były używane do uprawy warzywnika władcy na najlepszych gruntach świątyń. Pociągowe osły i robocze woły świątyń były przez władcę konfiskowane. Należne kapłanom przydziały zboża z gospodarstwa świątyń były wydawane przez funkcjonariuszów władcy. Kapłani-zaklinacze, którzy dawniej bez żadnych opłat mogli zajmować i uprawiać działki na terenach błotnistych, zmuszeni zostali do płacenia czynszu w postaci pewnej ilości jęczmienia. Wszyscy kapłani obowiązani byli składać władcy dary w naturze.

Dla szerokich mas ludności równie ciężkim brzemieniem stały się uprawnienia uzyskane przez kapłanów. Aby uzyskać potrzebny dla świątyń, rzadki i cenny w Mezopotamii materiał: drewno, oraz owoce na ofiarę dla bogów, wyznaczony kapłan-rzemieślnik miał prawo wycinania w sadach pospólstwa palm daktylowych i zabierania owoców z tych drzew. Kapłani pobierali za pogrzeby bardzo wysokie należności w naturze. Rzemieślnicy mieli obowiązek dostarczania chlebów ofiarnych, zaś kolonisci wojskowi powoływani do prac w gospodarstwach świątyń w drugiej kolejności — obowiązek napełniania wodą stągwi na dziedzińcu świątyni. Jeśli ci ostatni nie wykonali tego obowiązku, nie pozwalano im brać z tych stągwi wody do picia i obmywania rytualnych.

Ponadto pełnoprawni obywatele, którzy uzbrajali się na własny koszt i w czasie wojny służyli w oddziałach ciężko zbrojonej piechoty, stanowiącej rdzeń siły zbrojnej Lagasza, zdać sobie sprawę z tego, iż stanowią główną podporę władzy państwowej, zaczęli dopuszczać się naj-

rozmaitszych bezpraw w stosunku do biedniejszych warstw ludności, do pospólstwa, z którego rekrutowało się lekko zbrojne pospolite ruszenie. Obywatele nie tylko że zagarniali mienie pospólstwa, lecz także dopuszczali się w stosunku do niego lichwy, krzywoprzysięstwa, wymuszeń i morderstw, nie oszczędzając nawet wdów i sierot.

Te bezprawia oddziaływały także na patriarchalną rodzinę sumeryjską: żony zaczęły lekceważyć autorytet mężów (być może bezprawnie występowały z inicjatywą rozwodu) i bezkarnie łamały wierność małżeńską. Jest rzeczą możliwą, iż rozkrzewienie się cudzołóstwa było w wielu wypadkach związane z brakiem środków na uiszczenie wysokich opłat rozwodowych.

Opisana sytuacja stała się dla Lagasza szczególnie niebezpieczna, kiedy około 2360 r. p.n.e. w sąsiadującym z nim na północy mieście-państwie Umma objął rządy bardzo energiczny władca, Lugalzaggisi. Umma, która uprzednio została pokonana przez Lagasz i dostarczała mu jako haracz wielkie ilości jęczmienia, pałała żądzą odwetu. Zamęt panujący w Lagaszu stwarzał doskonałe warunki do powetowania klęski. Lugalzaggisi zdawał sobie z tego sprawę i dlatego usilnie zajął się przygotowaniami wojskowymi i podsycaniem nienawiści do Lagasza, która jednoczyła społeczeństwo Ummy.

Jednakże w Lagaszu znalazł się człowiek, który potrafił dostrzec niebezpieczeństwo. Urukagina, syn wysokiego urzędnika administracyjnego, dowódca oddziału wojska, zdecydował się w drodze zamachu stanu doprowadzić do przywrócenia w Lagaszu porządku i odrodzenia potęgi militarnej tego miasta-państwa. Zamach został dokonany przy czynnym poparciu pospólstwa. Po stronie Urukaginy stanęli także niektórzy obywatele wchodzący w skład oddziałów ciężko zbrojnej piechoty. W walkach zginęli wszyscy słudzy i krewni dotychczasowego władcy Lagasza, Lugalandy, zaś jego samego i jego żonę Baranamtarę zmuszono do zamieszkania w posiadłości wiejskiej w pobliżu Lagasza. To niezwykle łagodne postępowanie ze zdetronizowanym władcą i jego małżonką tłumaczy się zapewne tym, iż żona Urukaginy, Szagszag, była ciotką Lugalandy⁶².

Po zdobyciu władzy w Lagaszu Urukagina energicznie przystąpił do przeprowadzania reform. Ziemia i bydło, należące dawniej do najświętszych świątyń a następnie częściowo sekularyzowane, zostały uznane za własność boga Ningirsu, jego małżonki Bau i ich syna Dunszagana, przy czym do gospodarstwa bogini Bau wcielono dobra stanowiące dawniej własność bogini Nina i boga Galalima (siostra i drugi syn boga

⁶² Por. Diakonow, WDI 1/1951, s. 15—16; Struwe, *Historia powszechna*, I, s. 244; Klima, *Das Altertum*, 8, s. 68—78.

Ningirsu)⁶³. Jednocześnie Urukagina, jego żona i, zapewne, syn objęli odpowiednie funkcje arcykapłańskie; jednakże świecki aparat administracyjny nie został zlikwidowany. Zatem powrót do starodawnych porządków był tylko pozorny. W istocie rzeczy władca i jego rodzina uzyskali całkowitą kontrolę nad największymi kompleksami dóbr świątynnych. Objąwszy funkcje arcykapłańskie zrezygnował Urukagina z darów, jakie kapłani składali dotychczas świeckiemu władcy Lagasza oraz z kontroli nad gospodarką mniejszych świątyń.

Reformator pomyślał także o poprawie sytuacji mas ludowych, przy pomocy których uzyskał władzę. Niższe duchowieństwo zostało zwolnione od opłacania czynszów za użytkowanie działek na gruntach bagnistych. Pasterze-hodowcy, żeglarze i rybacy przestali podlegać uciążliwemu nadzorowi kontrolerów. Zniesiono obowiązek uiszczania równowartości w srebrze zamiast białego barana albo odchowanego jagnięcia oraz opłaty sądowe. Władca zrezygnował z wykorzystywania zasobów wodnych znajdujących się na wysoko położonych działkach kolonistów wojskowych. Zabroniono wycinania w ogrodach pospółstwa drzew na użytek świątyń i zabierania owoców dla tych ostatnich. Rzemieślnicy zostali zwolnieni od obowiązku dostarczania chlebów ofiarnych, a koloniści wojskowi powoływani w drugiej kolejności do prac w gospodarstwie świątyni — od obowiązku napełniania wodą stągwi na dziedzińcu świątyni. Taksa pogrzebowa została obniżona oraz zostały ustanowione urzędowe przydziały żywnościowe dla niższego kleru, rzemieślników i ich pomocników, którzy dotychczas brali udział w pogrzebach bez wynagrodzenia. Pospółstwo, a w szczególności jego najsłabsi członkowie: wdowy i sieroty, zostało zabezpieczone przeciwko bezprawiom możnych.

Poczyniono także kroki zmierzające do przywrócenia ładu w stosunkach rodzinnych: skasowane zostały opłaty pobierane przy zaślubinach i rozwodach oraz wprowadzono surowe kary dla kobiet za zuchwałe odezwanie się do męża (wystąpienie z inicjatywą rozwodu?) i za cudzołóstwo.

Niewątpliwie zatem jednym z głównych zamierzeń reform Urukaginy była poprawa sytuacji pospółstwa i właśnie ono uzyskało wskutek tych reform największe korzyści. Natomiast reformy Urukaginy wzbudziły wielkie niezadowolenie wśród wyższego duchowieństwa i możnych, bowiem w wyniku tych posunięć tracili oni znacznie więcej niż zyskiwali.

Reformatorska działalność Urukaginy, jak również fakt przybrania przez niego (w drugim roku panowania) tytułu królewskiego i ujawnienia w ten sposób dążenia do uzyskania hegemonii w Sumerze, nie uszły uwagi Lugalzaggisiego. Już w roku następnym doszło do wojny

⁶³ Por. Struwe, WDI 4/1959, s. 19.

między Ummą i Lagaszem⁶⁴, która w siódmym roku panowania Urukaginy zakończyła się klęską Lagasza, głównie wskutek antagonizmów wewnętrznych wywołanych przez reformy. W decydującym momencie wojny nastąpiła zdrada wschodniej dzielnicy Lagasza, Ninmar (dzielnicy bogini Nina!) i jej mieszkańców zaprawionych w bojach z Elamitami. Z klęski tej Urukagina wyszedł cało i po wielu latach zmarł na wygnaniu.

Zwycięzca zlikwidował wszystkie reformy korzystne dla społeczeństwa, ale przewodził ich myśl, że głównym zadaniem reformatora-prawodawcy jest obrona ekonomicznie słabszych ludzi wolnych przed uciskiem ze strony możnych, przetrwała wieki i odnaleźć ją można zarówno w inskrypcjach Gudei, jak i w zbiorach praw Ur-Nammu, Lipit-Isztara i Hammurabiego⁶⁵.

Cezary Kunderewicz (Łódź)

LES RÉFORMES D'URUKAGINA, ROI DE LAGASH

Résumé

L'auteur, en appliquant une nouvelle traduction polonaise des inscriptions d'Urukagina, essaye de déterminer le caractère et l'importance des réformes de ce prince. Dans sa traduction il propose une interprétation nouvelle de certains termes, dont la signification est discutée. Ainsi, il propose entre autres traduire les termes: *sá-dug*: „attribution constante”; *ama-ukú*: „populace” (c'est-à-dire: l'ensemble de citoyens ne jouissant pas de pleins droits et ne pouvant pas s'armer à leurs propres frais); *dumu-ukú*: „homme de la populace” (c'est-à-dire: citoyen n'ayant pas de pleins droits; aussi guerrier convoqué par l'héríban); *gúruš-min-me*: „gaillards du second rang” (colons militaires convoqués à la corvée dans la domaine du temple en seconds); *du-REC 78-a-Zar-la*: „cruches dans la cour ou sur la place du temple” (c'étaient les cruches remplies de l'eau potable servant aux ablutions rituelles).

Ayant appliqué conséquemment dans sa traduction les termes au sens proposé, l'auteur arrive à la conclusion, que les réformes d'Urukagina, se sentant alors menacé d'une guerre du côté d'Umma, avaient pour but de ressusciter l'ancienne puissance militaire de Lagash par la restitution de l'unité et de l'ordre intérieur.

La résignation de la sécularisation des biens des plus grands temples n'avait que l'apparence d'un retour au régime antérieur. De nombreux faits le témoignent. On incorpora les biens de la déesse Nina et du dieu Galalim aux biens de la déesse

⁶⁴ Zob. Deimel, *Analecta Orientalia* 2, s. 76—77; Struwe, *WDI* 4/1958, s. 3 i n. oraz *Historia powszechna*, I, s. 245—246.

⁶⁵ Zob. Klima, *Veda a Život* 15, s. 186; Nový Oriet VII/9, s. 142; *Archiv Orientální* 16, s. 351 oraz Falkenstein, *Die neusumerischen Gerichtsurkunden*, cz. I, s. 24—25.

Bau. Les plus grands ensembles de biens des temples furent toutefois soumis au contrôle d'Urukagina et de sa femme, dès qu'ils assumèrent de nouveau l'archiprêtiše. On n'a pas non plus supprimé l'appareil administratif séculier des princes de Lagash. Les autres réformes d'Urukagina concernant surtout la population libre de Lagash avaient aussi touché une de catégorie d'esclaves (v. la remarque 49). Pourtant, bien qu'en conséquence de ces réformes la situation des citoyens ne jouissant pas de pleins droits, c'est-à-dire de ceux qui ont aidé Urukagina à gagner le pouvoir, s'est fort améliorée, les citoyens jouissant de pleins droits (le clergé y compris) ont perdu plus qu'ils avaient gagné. Ainsi, les réformes d'Urukagina ont donné origine aux nouveaux antagonismes intérieurs, qui ne devaient se manifester que plus tard. Ainsi dès que les aspirations d'Urukagina à la hégémonie en Sumer provoquèrent le déclenchement de la guerre entre Lagash et Umma, le prince d'Umma, Lugalzaggisi, a su exploiter habilement les antagonismes intérieurs de Lagash en sa faveur. Par conséquent la trahison de quartier du oriental Lagash (celui de la déesse Nina), survenue au point culminant de la guerre, entraîna la défaite d'Urukagina. Dans ces conditions, les réformes, avantageuses pour la population, avaient été liquidées. Mais leur sens principal, à savoir l'idée que le réformateur-législateur doit toujours défendre les hommes libres et pauvres devant l'oppression des puissants, persista quand même les siècles et s'exprima dans les inscriptions et les codes d'autres souverains de la Mésopotamie.